

Kulturarv, kanon og kvalitet i en pandemi-tid

Anne Scott Sørensen

SDU

Abstract

Is cultural heritage carved in stone and quality an indisputable criterion of art and culture? Or are they rather illusive phenomena and as such exposed to change? Starting in the public debates during Covid-19 lockdown in 2020 and 2021 on cultural heritage, canon and identity politics, this article discusses the cases in question (the decomposition of the bust of Frederik V at the Royal Danish Academy, the set-up of a sculpture of bronze of the black Queen Mary outside the Royal Casting Assembly, the mobilization to have more women writers on the national literary canon) through theories of cultural memorization and canonization. A vocabulary and set of distinctions such as history vs memory, archive vs canon, people/body vs governance/'head' are introduced as means to nuance and ground the debate.

*

Som en af de mere positive følger af Covid-19 og nedlukning i først 2020 og siden 2021 har kunst og kultur igen fået en fremtrædende plads i den offentlige debat. Pandemien har tydeliggjort et behov for adgang til og det at mødes omkring kunst og kultur. Nye, kreative tiltag som fællessang på tv, radio og de sociale medier er dukket op, og bl.a. museerne har fundet nye veje til formidling og brugerinddragelse via digitale platforme. En følgesvend til debatten har været den jævnligt tilbagevendende diskussion om, hvilken kunst og hvilken kultur, der skal bevares og nyde fremme og hvorfor. Det er en vital diskussion, der vækker stærke følelser, og som derfor let skrider ud. Men debatten har også været præget af en mangel på præcision i begreber, hvilket har bidraget til forvanskninger og yderligere polarisering.

I denne artikel skal jeg med udgangspunkt i nogle af de eksempler, der har fyldt i medierne i den sidste nedlukningsperiode fra det sene efterår 2020 og hen over foråret 2021, klargøre nogle af de centrale begreber og synspunkter, der har været bragt i spil, men ofte uden klare definitioner og derfor ofte også med en sammenblanding af præmisser og perspektiver, der har gjort en egentlig debat umulig: kulturel erindring, kulturarv, kanon og kvalitet.³

³ Det er samtidig begreber, som har gennemsyret Kirstens Drottners forskerkarriere og engagement fra den tidlige start i 1980'erne og frem til hendes seneste engagement i *VoresMuseum*: <https://voresmuseum.dk/>. Den særlige argumentation, der udfoldes her, er udsprunget af arbejdet med Sørensen, 2021.

Aktuelle kontroverser

Kontroversen om kønsrepræsentation og den litterære kanon i folkeskole og gymnasium er ét eksempel. Kontroversen om repræsentationen af dansk kolonimagt i museer og offentlige rum er et andet. Den sidste blev foranlediget af dumpningen af en buste af Frederik V fra Det Kgl. Danske Kunstakademi i Københavns havnebassin i november 2020 og fik fornyet kraft med kulturministerens tilladelse til at sætte en statue i bronze af den sorte, kvindelige oprørsleder i den tidligere danske koloni på St. Croix, Mary Thomas, foran Den Kgl. Afstøbningssamling (Statens Museum for Kunst) i Vestindisk Pakhus i marts 2021. En statue, der er skabt af to sorte, kvindelige kunstnere.⁴

Bl.a. Dansk Folkeparti har i eksempler som disse set en mulighed for at fiske i rørt vande og relancere sit ”Forsvar for dansk kultur” som ”et modspil til identitetspolitikken” i april 2021.⁵ Partiets kulturordfører, Morten Messerschmidt, udtaler i den forbindelse, at ”vi er født ind i en tradition, som er hævet over politisk diskussion”, og han maner til kamp *for* en kristen, nationalt baseret kulturpolitik. Den positive kamp *for* er imidlertid lige så meget en kamp *mod* ikke bare kunstnere og kulturformidlere, men også forskere, der bedriver ”identitetspolitik” og beskæftiger sig med køn, etnicitet og mangfoldighed. Og han har heri fået støtte fra Henrik Dahl fra Liberal Alliance, der har indledt sit eget felttog mod det, han ser som universiteternes venstredrejning.

Med henblik på at nuancere debatten og forankre den kunst- og kulturfagligt, kan det være nyttigt at lade sig informere af viden om, hvad kulturarv og kulturel erindring er for nogle størrelser, og hvordan de kan tilgås.

Kulturarv og kulturel erindring mellem tradition og transformation

Den franske historiker Maurice Halbwachs har introduceret begrebet kollektiv erindring og defineret det gennem dets funktion: at sikre en given gruppes eller et givet samfunds hukommelse, identitet og sammenhængskraft (1980 [1950]). For Halbwachs har den kollektive erindring et faktisk udspring i virkelige, historiske hændelser som Holocaust, men den bliver samtidig hele tiden overleveret på ny og også redefineret ud fra den givne gruppes eller det givne samfunds aktuelle behov. Den kollektive erindring består da i den fortid, der aktivt huskes med henblik på at give mening til nutiden, og som har en social funktion.

Ifølge kulturhistorikerne Jan og Aleida Assmann, så kræver den kollektive erindring en rig kulturel kontekst for at kunne befordre fx en nations identitet og understøtte dens centrale fortællinger om sig selv (J. Assmann 1995, 1997; A. Assmann 2008, 2010, 2011 [1999]). De foretrækker derfor at bruge begrebet kulturel erindring, og de ser den udfoldet i såvel litteratur og kunst som den bredere folkelige kultur og i forskellige former – fra statuer, monumenter og mindeparker til symboler, sagn og myter.

⁴ *I am Queen Mary* af Jeanette Ehlers og La Vaughn Belle (fra Sankt Croix).

⁵ Interview i *Information*, Kultursektionen 10. april 2021 ved Rasmus Elmélund i anledning af lanceringen af DF's kulturudspil ”Forsvar for dansk kultur – et modspil til identitetspolitikken.”

De identificerer også seks faser i den kulturelle erindring, der anskueliggør, hvordan den først må opnå en vis forankring i fx en nations identitetsbygning for siden løbende at blive rekonstrueret gennem dens medier og institutioner og forankret i en udbygget infrastruktur for forvaltning af kulturarv (J. Assmann 1995). Igennem den proces bliver den ideelt set også reflektiv, og under visse omstændigheder kan det føre til en egentlig transition med nyfortolkning og radikal ændring af praksis.

Baggrunden for såvel mindre justeringer som større paradigmeskift i den kulturelle erindring finder de to kulturforskere i spændvidden mellem kanon og arkiv. *Kanon* står da for den aktivt arbejdende erindring, der definerer og understøtter fx en nations kulturelle identitet. Den er selektiv, restriktiv og reduktiv og bygger på et princip om in- og eksklusion og er ikke mindst defineret ved det, der sorteres fra og holdes ude. *Arkivet* derimod er en uorganiseret masse af ubrugt stof. Det rummer muligheden for en tabt-og-fundet-dynamik, hvorved hidtil oversete eller kontroversielle dele kan findes frem og aktiveres (A. Assmann 2010).

Kanon er da kendetegnet ved tre kvaliteter: udvælgelse, værditilskrivning og kontinuitet. Kanon er relativt immun over for skiftende smagsregimer og sociale ændringer. Den føres videre gennem generationer og formidles til den brede befolkning gennem skole, medier og andre kulturinstitutioner som museer, biblioteker og arkiver. Den kræver samtidig befolkningens tilslutning og aktive deltagelse og får først emotionelt liv gennem nationale ceremonier, minde- og festdage og andre fejningspraktikker. *Arkivet* rummer derimod muligheden for større paradigmeskift. Og det er relativt åbent for nye fortolkninger som basis for, hvad der i fremtiden kan siges om nutiden, når den er blevet fortid.

Det er ifølge Aleida Assmann (2010) det dialektiske forhold mellem de to niveauer af erindring, kanon og arkiv, der kendetegner og sikrer liberale og demokratiske samfund. Når passagen mellem kanon og arkiv holdes åben, er der mulighed for forandring, idet det da er muligt for forskere og fagfolk, men også den bredere offentlighed, at blive opmærksomme på magtstrukturer og -kampe og forskellige former for erindringspolitik, drevet af magthavere eller stærke mobiliseringer af (grupper i) befolkningen.

En anden væsentlig pointe hos Aleida Assmann (2008) er, at der er forskel på fx en nations kulturelle erindring og dens historieskrivning, selvom de to processer også er intimt forbundne. Hvor den første fortrinsvis er intuitiv og sanselig, er den anden hukommelsesbaseret og rationel. Den kulturelle erindring består da i en kæde af forbundne begivenheder, der tilsammen skaber en emotionelt ladet og mobiliserende fortælling. Den spredes gennem videns- og læringsinstitutioner og -medier, men gives folkelig bredde og dybde gennem manifestation på steder, fx mindesmærker og mindeparker, og i riter og ritualer, der kan mobilisere og fremkalde kollektiv deltagelse.

Det ligger i Assmann'ernes tilgang, at den kulturelle erindring er defineret ved at udspille sig i relation til en bestemt gruppe og da ofte som en nationalt bestemt overlevering og i en stadig vekselvirkning mellem på den ene side et nedfra-perspektiv og en kollektiv 'krop' og på den anden side et ovenfra-perspektiv og en magt-/erindringspolitisk diskurs. I denne, stadig pågående bevægelse vil

der uvægerligt opstå dissonans, som også kan udvikle sig til direkte kontrovers, hvilket igen udgør en baggrund for forandring.

Det er det perspektiv, der sættes i fokus hos erindringsforskere som den tyske kultur- og erindringshistoriker, Astrid Erll (2011). Hun siger, at den kulturelle erindring udspiller sig som en social praksis, der grundlæggende handler om at forbinde fortid, nutid og fremtid og forestille sig alternative muligheder. Erindringsstudier og -formidling er ikke – og bør ikke være – en øvelse i nostalgi. De er derimod en metode til at opdage og reflektere, hvordan forandring sker og er mulig. Det er da en væsentlig pointe hos Erll og andre, at kulturel erindring ikke er en given eller statisk størrelse, den er derimod mobil, ofte modsætningsfuld og krydser tid, sted og medier. Det er da også kun igennem en sådan dynamisk forståelse, at erindringsstudierne selv kan udvikle sig og forblive relevante for en given samtid som en pejlesnor og retningsgiver.

En kulturarvsforsker som Barbara Kirshenblatt-Gimblett tager skridtet videre og taler ligefrem om, at kulturarv dybest set er en kollektiv hallucination, og at kulturarvsinstitutioner som museer snarere end at gengive den performativt etablerer en kanon ved at institutionalisere og dermed autorisere – ofte som et resultat af forudgående kontroverser og som en foreløbig stabilisering (Kirshenblatt 1995, 1998). Arkitektur- og kulturhistorikeren Eelco Runia (2006) påpeger, at kulturinstitutioner hele tiden må holde sig levende og tale ind i den tid, de virker i. De må med andre ord relevantgøre sig i stadigt nye historiske kontekster og over for stadigt nye grupper som redskab til at bygge bro mellem fortid, nutid og fremtid.

Den refleksive kulturinstitution og kanonrevision

Med basis i en sådan forståelse af kulturarv og kulturel erindring kan det konstateres, at Messerschmidt og meningsfæller både har grundlæggende ret og grundlæggende uret. Det bliver da klart, at 'nationen' har udgjort en stabil og meningsfuld kanonisk rammesætning i Danmark og det øvrige Europa gennem nu flere hundrede år. Men også, at den nationale kanon har være selektiv og baseret på mekanismer af in- og eksklusion, der i dag vækker undren og simpelthen gør den mindre meningsfuld for mange. Det bliver klart, at vi netop nu lever i en overgangstid, det såkaldt post-nationale, der kalder på nyt stof og nye fortællinger, og at vi står over for globale udfordringer, der gør det nødvendigt at tænke fremtider på tværs og ud fra andre fordelinger af magt, ressourcer og synlighed.

Det bliver da påtrængende at åbne arkivet og lede efter nye mønstre og indsigter i det forgangne gennem hvilke, vi kan kigge frem. Det er da også en proces, der er sat i gang, både 'ovenfra' og 'nedefra.' I 2017 åbnede Nationalmuseet udstillingen "Stemmer fra kolonierne" og ændrede dermed sin gennemgående fortælling om den såkaldt florissante periode i dansk historie, der indtil da havde været fremstillet ud fra magthavernes perspektiv og som en fortælling om 'entreprenante' købmænd. Efterfølgende har museet igangsat et større udviklingsarbejde med henblik på at skabe nye indgange til og fortællinger om også andre perioder og forbindelser i dansk (kultur)historie, hvori hidtidigt underrepræsenterede (og eksotiserede) befolkningsgrupper og forhold som alder, køn og etnicitet gives

en ny opmærksomhed. I den proces har Nationalmuseet bl.a. gjort op med (den fordomsfulde) betegnelse eskimo, der er erstattet af det generiske: inuit.

Nationalmuseet er med Asmann'ernes ord ligesom en lang række andre kulturinstitutioner blevet refleksiv. Og institutionen er blevet det som et resultat af såvel nye indsigter i forskning og videnskab som et pres udefra og nedefra. Men som landets Nationalmuseum foregår det også trægt og med forankring i et bredere kulturskifte.

Disse tiltag har da heller ikke vakt særskilt debat – med undtagelse af den nye Vikingeutstilling, kurateret af Jim Lyngvild og åbnet i 2018, der tiltrak et stort publikum, men til gengæld vakte furor blandt professionelle på grund af sin *for* frie fortolkning af materialet og sin *for* populære visuelle æstetik.

En mere følelsesladet debat har beslutningen i foråret 2021 om at tillade at opsætte statuen *I am Queen Mary* i bronze ved siden af afstøbningen af Michelangelos *David* foran indgangen til Den Kgl. Afstøbningssamling afstedkommet. I modsætning til Nationalmuseets fokus på livsvilkår og gengivelse af de få eksempler, der har kunnet graves frem af arkivet, på de slavegjortes egne stemmer, er statuen af Queen Mary en kontroversiel, nutidig fortolkning af undertrykkelse og oprør og rummer bl.a. henvisninger til radikale bevægelser som de sorte pantere i USA. Kulturminister Joy Mogensen fandt det i den forbindelse nødvendigt at udtale, at: ”Kun hvis vi husker vores fortid, kan vi komme godt ind i fremtiden. Derfor skal vi være bevidste om historien i hele dens mangfoldighed og alle dens nuancer.”⁶ Udtalelsen er formuleret defensivt, men ligger i flugt med den ovenfor skitserede forståelse af den kulturelle erindring og illustrerer indirekte den pointe, at transitioner ikke altid foregår glat, men netop gennem kontroverser og af og til som en omstridt eruption.

Kontroverserne i forlængelse af den kunstaktivistiske aktion på Det Kgl. Danske Kunstakademi, hvor gruppen Anonyme Billedkunstnere anført af Katrine Dirckinck-Holmfeld, institutleder på akademiet, ’rematerialiserede’ en gipsbuste af Frederik V (Saly 1754) ved at sænke den i havnebassinet og med den begrundelse, at han finansierede opførelsen af Charlottenborg med indtægter, der stammede fra den vestindiske handel, har været mere mudrede. Formodentlig fordi forbindelsen her ikke er så direkte og åbenlys, og fordi aktionen i offentlighedens øjne har haft karakter af spektakulært hærværk af offentlig ejendom.

Kanon og kvalitet

En af de store hjørnesteine i kontroverserne om kanon og kulturarv har været og er spørgsmålet om kvalitet. I kontroversen om den litterære kanonliste for gymnasiet er den da også igen omdrejningspunktet. En række kvindelige gymnasielærere har gennem deres faglige forening, Dansk lærerforening,⁷ rejst spørgsmålet om en revurdering af kanon, så der kan rettes op på

⁶ Pressemeddelelse af 4. marts 2021, refereret i flere dagblade og magasiner, herunder *Berlingske Tidende* og *kunsten.nu* den 5. marts 2021.

⁷ Dansk lærerne Mischa Sloth Carlsen og Ditte Eberth Timmermann rettede i starten af april 2021 en henvendelse til undervisningsminister Pernille Rosenkrantz-Theil, der i et svarbrev af 7. april har afvist at tage den litterære kanon til fornyet overvejelse.

kønsskævheden – 13 mandlige og en kvindelig forfatter – bl.a. set i lyset af de sidste ti års kulturskred i henseende til ligestilling og kønsspørgsmål og med henblik på gymnasieelevers mulighed for at relatere sig til listen. Opponenterne har derimod peget på kvalitetskriteriet og på, at det overtrumfer et relevanskriterium.

Et mellemstandpunkt har været indtaget af fagprofessionelle, der har åbnet for muligheden af en fornyet diskussion, men samtidig gør syv kors for sig og med Gyldendals direktør Morten Hesseldahl i spidsen argumenterer, at det da netop skal ske ud fra et kvalitetskriterium og ikke ud fra et relevanskriterium.⁸ Men spørgsmålet er, om det da længere kan ses som to uafhængige størrelser. Mens der ikke er tvivl om, at relevanskriteriet i dag generelt set er blevet udvandet, så kan der netop derfor være god grund til at prøve at kvalificere det i specifikke sammenhænge. Ligesom kulturel erindring og kulturarv på én gang er træge og dynamiske størrelser, så er (litterær) kvalitet det også, hvilket igen hænger sammen med, at den nødvendige kontinuitet konstant bliver og også må vejes op mod et dynamisk dannelsesperspektiv. Kanon er ikke en modebetinget hitliste, men heller ikke hugget i en ubevægelig sten af tradition.

Indlemmelsen af først bondestandens og siden arbejderklassens litteratur i pensum for danskfaget i både folkeskole og gymnasium, om end ikke i samme omfang i de nu etablerede kanonlister, er et godt eksempel, ligesom inddragelsen af etniske minoriteters litteratur så småt er ved at vinde indpas – i takt med anerkendelsen af, at migration er et vilkår, der gælder stadigt større dele af den danske befolkning og vedrører alle. Det samme gælder litteratur af kvindelige forfattere.

Også i kontroversen om *I am Queen Mary* har relevans- og kvalitetskriterier været sat op mod hinanden. Mens nogle opponenter har angrebet statuens relevans på det valgte sted og sat i forhold til omfanget af dansk slavehandel og kolonialt engagement, har andre især antastet figurens voldsæstetisering med løftet fakkell og machete. Kunsthistorikeren Jacob Wamberg har i et længere essay i *Weekendavisen* (2021) sat spørgsmål ved statuen ud fra både et kunstnerisk kvalitetskriterium og et dannelseskriterium og bl.a. påtalt den kunstneriske selviscenesættelse med referencer til moderne sorte oprørsbevægelser og kunstnernes egen baggrund. Hans argumentation er igen blevet imødegået af kunsthistoriske kolleger ud fra et absolut krav om at være på historiens og retfærdighedens side.⁹

Disse bevægelser anskueliggør, at der åbnes for nye gruppers indtog i kunst og litteratur i takt med, at deres erfaringer bliver 'læsbare' og dermed også kan gøres til genstand for en smagsbedømmelse, men også at de udsættes for stadige kontroverser i henholdsvis traditionens og

⁸ Som formuleret i et interview til en artikel i *Politiken*, "Minister afviser flere kvinder på kanonliste" ved Lise Seidelin og Mette Grube Condrup, den 12. april 2021.

⁹ Jacob Wamberg: "Rematerialiseringer". *Weekendavisen*, Kultur-sektionen 9. april 2021. Han argumenterer her også for, at der bør udskrives en national konkurrence om et samlet monument for Danmarks engagement i trekantshandel og slavegørelse. Referat af Mikkel Bolt og Mathias Danbolts positioner under webinar om "Busten, statuer og andre objekter der falder" i *Weekend-avisen* 28. maj 2021 ved Søren Villemoes – jf. deres respektive bidrag til antologien *Hvidt Støv* (red. af Durakovic, 2021).

opgørets navn. Tilbageslag og pludselige gennembrud kan forekomme, og det sidste har været kendetegnende for vurderingen af kvindelige forfattere. Den åbning, der kunne være forventet i kølvandet på 68-opgør og kvindebevægelse i 1970'erne synes først virkelig at finde sted med den globale bevægelse MeToo og underliggende, mindre synlige skred i forholdet mellem kønnene, der nu kommer til udtryk i, at gymnasieelever gennem deres organisationer bakker de kvindelige dansklærere og Dansklærerforeningen op. Og bag den diskussion venter allerede en ny og bredere diskussion af repræsentationen af køn og seksuelle orienteringer.

Afrunding

Kulturarvsstudier og kulturelle erindringsstudier er et ekspanderende felt i humanistisk forskning med oplagte muligheder for at levere et kvalificeret modspil til såvel populistiske strømninger i befolkninger som politisk (mis)brug af kultur og historie. Med udgangspunkt i artiklens eksempler har det været illustreret, hvordan de kan være et redskab for blandt andet kunst- og kulturhistoriske museer og undervisningsinstitutioner, når de skal bidrage til de aktuelt omfattende transitionsprocesser i samfundet, nationalt som globalt, og finde en balance mellem tradition og fornyelse i egen virksomhed og kriterier for relevans, kvalitet og kanon. Men også hvordan de kan påpege kortslutninger eller omvendt åbne for nuancer i den offentlige debat.

Litteratur

- Assmann, A. 2008. Transformations between History and Memory. *Social Research* 75 (1): 49-72.
- Assmann, A. 2010. Canon and Archive. I A. Erll & A. Nünning, red. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. De Gruyter, 97-108.
- Assmann, A. 2011 [1999]. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge University Press.
- Assmann, J. 1995. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique* 65 (Spring-Summer), 125-133.
- Assmann, J. 1997. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. Verlag C.H. Beck.
- Durakovic, N. 2021. *Hvidt støv: en antologi om "busteaktioner" og det vi taler, når vi taler om den*. Public Square, Antipyrine.
- Erll, A. 2011. Travelling memory. *Parallax* 17:4, 4-18.
- Halbwachs, M. 1980 [1950]. *The Collective Memory*. Harper & Row Colophon Books.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. 1995. Theorizing Heritage. *Ethnomusicology* 39:3, 367-380.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. 1998. *Destination Culture – Tourism, Museums and Heritage*. University of California Press.
- Runia, E. 2006. Presence. *History and Theory* 45:1, 1-29.
- Sørensen, A.S. 2021. *Bakkehuset. Ikon, erindringssted og museum*. Aarhus Universitetsforlag.